

Ławrynowicz, Olgierd / Strzyż, Piotr

Nowe zabytki broni obuchowej z okolic Roztocza

Archeologia Polski Środkowowschodniej 6, 258-264

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OLGIERD ŁAWRYNOWICZ, PIOTR STRZYŻ

NOWE ZABYTKI BRONI OBUCHOWEJ Z OKOLIC ROZTOCZA

Do opisu dawnej rzeczywistości badacze zajmujący się bronią wykorzystują przeważnie zabytki świeże, tzn. nowo odkryte oraz – szczególnie w ujęciach monograficznych – zbiory muzealne. Znaczna jest nadto grupa zabytków zapomnianych, a więc takich, które ktoś kiedyś wykopał i zostawił swoim następcom jedynie w postaci fotografii, ryciny czy opisu słownego. W takim przypadku samo dotarcie do oryginału stanowi z wielu powodów poważny problem lub zgoła jest niemożliwe. Istnieje także coraz częściej doceniana – być może z konieczności – grupa militariów funkcjonujących na tzw. rynku antykwarycznym, czyli najczęściej w kolekcjach prywatnych. Powstają chyba poważne przesłanki, by uznać tę kategorię zabytków dawnej broni za grupę obecnie najliczniejszą (L. Kajzer, M. Rychter 1977, s. 145). Pojawiają się tu zresztą prawdziwe unikatki, do których z powodzeniem zaliczyć można, nie znane wcześniej polskiej literaturze, kiścienie.

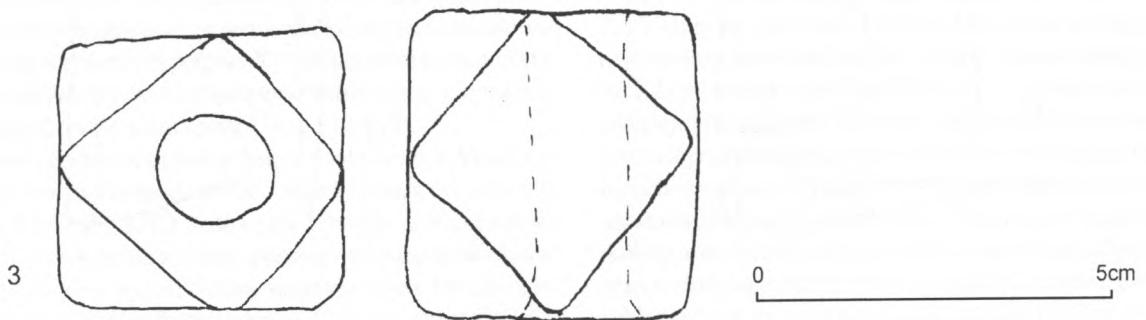
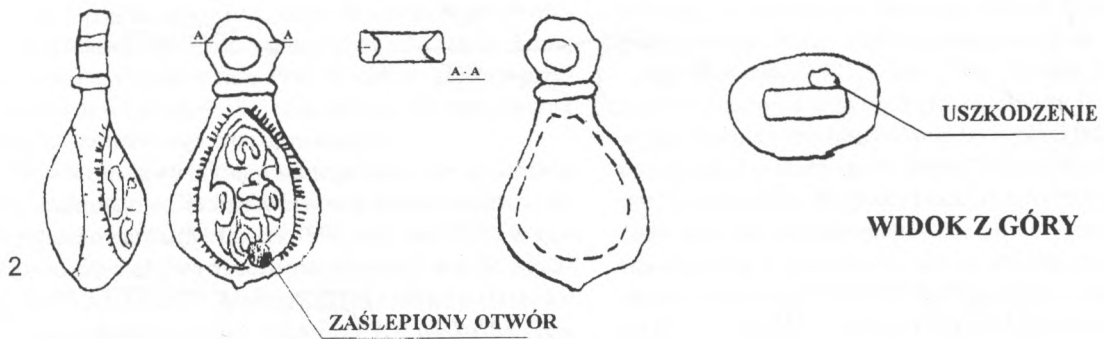
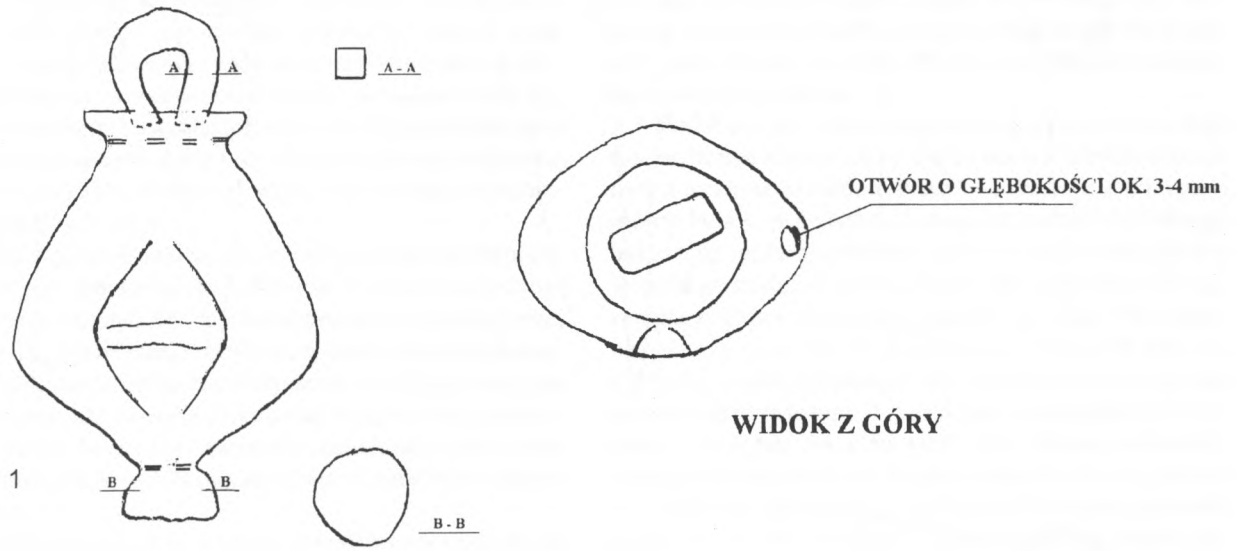
Opisane poniżej egzemplarze broni obuchowej, czyli kiścienia, głowica buławy i topory, udostępnione zostały nam do analizy przez ich właściciela, lubelskiego artystę plastyka Adama Kite, któremu w tym miejscu wyrażamy naszą wdzięczność. Zabytki te nie posiadają kontekstu warstw kulturowych, który pozwoliłby na precyzyjne ustalenie ich chronologii. Datowanie ogranicza się zatem do ogólnej analizy cech stylistycznych zabytków oraz wykorzystania znanych analogii, głównie z terenu Rusi i Węgier.

Kiścień duży (ryc. 1), wykonany z żelaza, wg informacji uzyskanej od właściciela kolekcji, znaleziony został prawdopodobnie w okolicach miejscowości Szarajówka k. Łukowej (pow. biłgorajski, woj. lubelskie). Mierzy on 70 mm wysokości, zaś maksymalna szerokość korpusu tego eliptycznego w rzucie pionowym zabytku to 42 mm przy grubości wynoszącej 32 mm. W rzucie bocznym obiekt ma kształt zaokrąglonego deltoidu, z talerzowatym poszerzeniem w górnej części, z mocowanym i lekko wychylonym w bok Ukształtnym uchem o kwadratowym przekroju. Dół korpusu zwieńczony jest zaokrąglonym stożkiem. W górnej części zabytku, z boku, z prawej strony patrząc od strony znaku, znajduje się otwór o średnicy około 4 mm i takiej samej głębokości, nieustalonego pochodzenia i funkcji. Patrząc od tej samej strony, widoczny jest znak w postaci dwóch wygiętych i prawie stykających się końcami linii rytych pomiędzy którymi w największej ich wydętości znajdują się kolejne dwie, tym razem poziome linie ryte, tworzące coś w rodzaju wąskiego pasa heraldycznego (J. Szymański 1993, s. 23). Nie wiemy, czy chodzi tu o znak wytwórcy, ornament wykonany na zamówienie, czy też mniej lub bardziej pospolity symbol. Sam

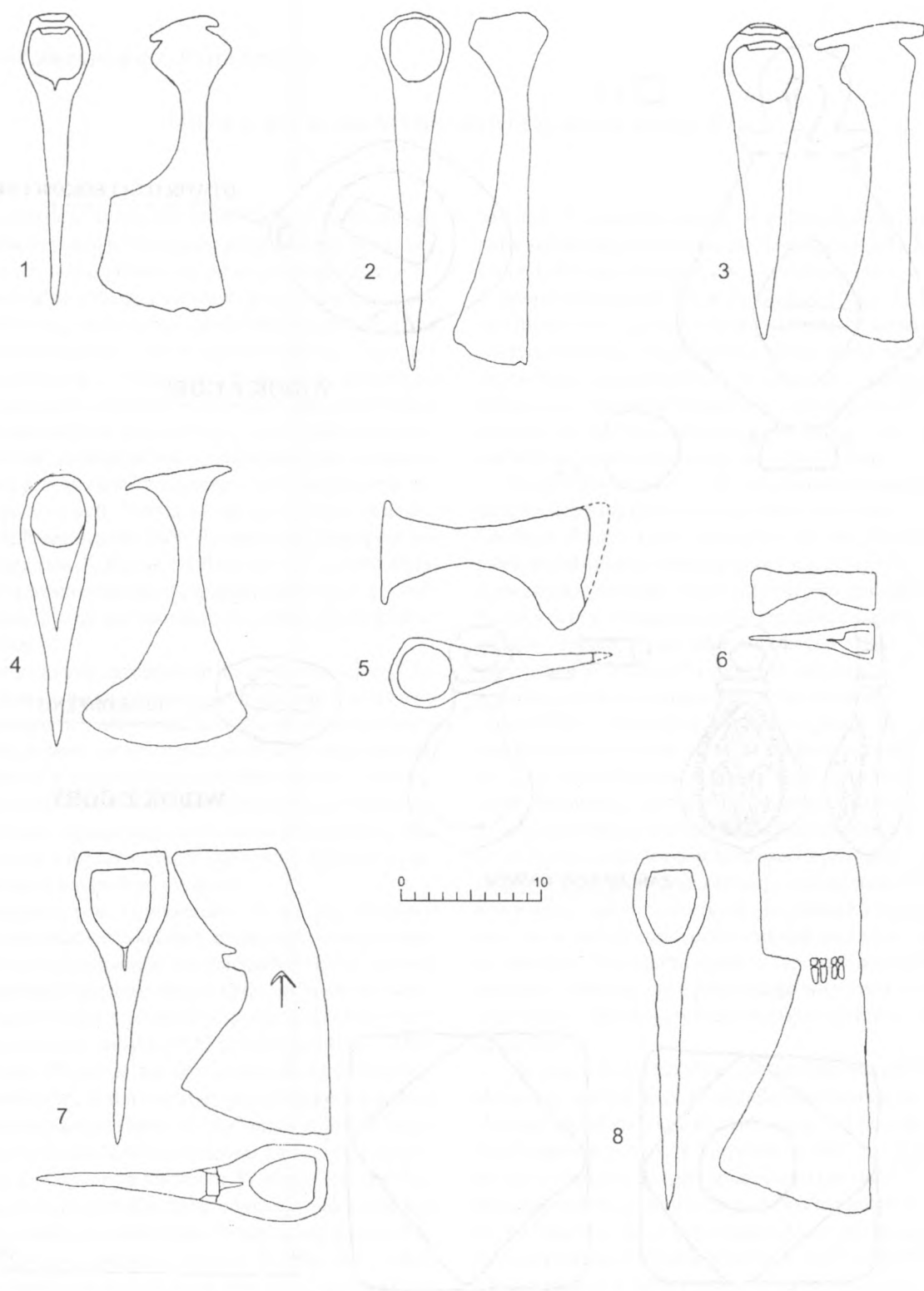
zabytek nie znajduje analogii w publikowanym materiale polskim jak i krajów sąsiednich. Nawet praca A.N. Kirpičnikowa dotycząca broni obuchowej na Rusi nie zawiera podobnego kiścienia (A. N. Kirpičnikov 1966). Trudno zatem mówić tu o datowaniu, tym bardziej, że samo miejsce odkrycia jest dość enigmatyczne. Wątpliwości nie budzić za to powinna funkcja militarna zabytku, który tworząc ongiś całość z rzemkiem lub sznurkiem mocowanym jednym końcem na uchu kiścienia, drugim zaś owijanym wokół ręki, stawał się bronią stosunkowo groźną i skuteczną.

Drugi z kiścieni (ryc. 1: 2), zdecydowanie mniejszy i bardziej zaokrąglony pochodzi, wg właściciela kolekcji, z okolic Gródka n. Huczwą (pow. hrubieszowski, woj. lubelskie). Zabytek został odlany z brązu, jego wysokość to 37 mm, maksymalna zaś szerokość wynosi 21 mm przy grubości 14 mm. Na szczycie kiścienia znajduje się ucho o średnicy 5 mm służące – tak jak w poprzednim zabytku – do mocowania rzemienia lub sznura. Co ciekawe, zabytek ten jest pusty w środku, a zatem jego masa jak i wytrzymałość na uderzenie są niewielkie. Obie strony kiścienia na jego czołowych powierzchniach są ornamentowane. Dekoracja to stosunkowo płytki ryt, mający postać jajowatych pól wypełnionych trójkątami i wolutami, które z jednej strony są zatarte, natomiast na drugiej widać je jeszcze dość wyraźnie. Kiścień posiada dwa otwory, na górze i dole korpusu. Otwór górny znajduje się pod uchem po stronie zatartego ornamentu, natomiast otwór dolny, usytuowany po drugiej stronie korpusu, położony jest w dolnej części pola ornamentowanego i zaślepiony ołowiem. Ten ostatni stanowi zapewne pozostałość po procesie odlewniczym – przez niego wypływał wosk podczas odlewu. Otwór górny jest prawdopodobnie wynikiem uszkodzenia.

Analogie do opisanego wyżej zabytku znajdujemy licznie na terenie Rusi. A. N. Kirpičnikov określił go jako typ III w swojej klasyfikacji kiścieni, zaliczając do typu z tzw. „czarnym” ornamentem (A. N. Kirpičnikov 1966, s. 12). Katalog zabytków zawiera 20 egzemplarzy tego typu na 127 ogółem znanych kiścieni, co stanowi prawie 16% całego zbioru, a więc liczbę dość znaczną. Autor określił czas ich produkcji na pierwszą połowę XIII wieku (tamże, s. 16-17). Zabytki w tym typie są puste w środku i ogólnie podobne do siebie, różnią się jedynie formą ornamentu oraz wielkością (tamże, tabl. 29: 5, 33: 1-4, 31: 1-10). Dwa spośród nich znajdują się w zbiorach polskich, jeden w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, drugi również w Warszawie, w Muzeum Archeologicznym (tamże, s. 136, tabl. 29: 5). Typ ten miał powstać w wyniku stopniowego upiększania broni na Rusi. Korpusy

Ryc. 1. 1 – okolice Szarajówki k. Łukowej (pow. biłgorajski, woj. lubelskie), kiścięń; 2 – okolice Gródka n. Huczwą (pow. hrubieszowski, woj. lubelski), kiścięń; 3 – Mościska (obw. łwowski), głowica buławy.

Ryc. 2. Topory: 1 – okolice Obroczy k. Zwierzyńca (pow. zamojski, woj. lubelskie); 2 – okolice Tomaszowa Lub. (pow. loco, woj. lubelskie); 3 – okolice Krasnobrodu (pow. zamojski, woj. lubelskie); 4 – okolice Bliżowa k. Zwierzyńca (pow. zamojski, woj. lubelskie); 5 – okolice Lwowa; 6 – Puszcza Solska; 7 – Mościska (rej. Sudowaja Wisznica, obw. lwowski); 8 – okolice Cieszanowa (pow. lubaczowski, woj. podkarpackie).

owych kiścieni odlewane były z brązu, a wnętrza wypełniono ołowiem. W celu zmniejszenia zużycia ołowiu, wytapiano go, tak że wypływał przez otwór wydrążony na dole kiścienia. Na tak odlany korpus z brązu nakładano „czarny” ornament, wypełniając rowki wykonane na powierzchni kiścienia. Ornament tworzą woluty i trójkąty układające się w jedną z kompozycji rozkwitającego krzyża. W przeciwieństwie do innych pamiątek, gdzie krzyż stanowi główny motyw, tutaj nie zawsze jest obecny lub widoczny, znikając w płątaniu trójkątów i wolut.

Głównym ośrodkiem produkcji tego typu kiścieni, podobnie jak i innych typów, był Kijów. Na 20 zebranych egzemplarzy 14, czyli 70% to właśnie tamtejsze wyroby (tamże, s. 62). Ten typ kiścieni nie był raczej traktowany jako narzędzie walki, do której nadawał się słabo, ze względu na swoją konstrukcję, ale jako przedmiot sztuki brązowniczej i jubilerskiej dobrze świadczył na korzyść zamożności właściciela. Nie można także wykluczyć, że stawał się zabawką w rękach dziecka.

Zabytek ten można uznać za wytwór brązownika czy też jubilera z terenu Rusi, jeśli nie z samego Kijowa i datować na pierwszą połowę XIII wieku.

Z miejscowości Mościska, rej. Sudowaja Wisznia, obw. Lwów, na terytorium Ukrainy, pochodzi żelazna głowica buławy (ryc. 1: 3). Ma ona postać sześciianu z czterema piramidalnymi guzami o szerokości wahającej się od 35 do 38,5 mm, a jej wysokość wynosi 40 mm. Przez środek tej głowicy przechodzi otwór o średnicy 14,5 mm służący do mocowania głowicy na trzonku, zapewne drewnianym.

Głowicę buławy takiego samego typu, ale wykonaną z brązu, znaleziono w Ciechanowie w woj. mazowieckim, w fosie tamtejszego zamku (M. Głosek 1996, s. 55, tabl. 32E), w której odkryto również dwa miecze oraz inne militaria (R. Maławiecki 1989, s. 130-140). Według różnych badaczy chronologię jednego z mieczy ustalono na połowę XV wieku (M. Głosek 1984, s. 133) lub na koniec XIV i początek XV wieku, gdyż tak ostatni z nich widzi początek budowy zamku ciechanowskiego (R. Maławiecki 1989, s. 139). Zdaniem innych początek budowy zamku w Ciechanowie przypada jednak na lata około 1420, zaś przedbramie, które budowano nieco później niż mur obwodowy, gdzie znaleziono miecze i głowicę buławy, na pierwszą połowę XV wieku, w związku z czym tak też należałoby datować zdeponowanie wyżej wymienionych zabytków (B. Guerquin 1974, s. 112-113).

Dwie podobne głowice buław znaleziono w Mielnicy Dużej w woj. wielkopolskim (M. Głosek 1996, s. 56, nr kat. 3, tabl. 32B i 4, tabl. 32C). Jedna z nich (tamże, s. 56, nr kat. 4, tabl. 32C), wykonana z żelaza, posiada – podobnie jak okaz z Ciechanowa – wyprofilowane ścianki i ścięte naroża sześciianu. Wysokość zabytku wynosi 43 mm, a szerokość 51 do 54 mm. Nieco inaczej wyprofilowana jest druga głowica z Mielnicy Dużej (tamże, s. 56, nr kat. 3, tabl. 32B), która ma podcięte krawędzie sześciianu; wysokość jej wynosi 49 mm, szerokość 57 mm, a średnica otworu 20 mm. W obu przypadkach są to więc egzemplarze większe od głowicy z kolekcji lubelskiej, a ich chronologię określono na XIII-XV wiek.

Analogiczny okaz wykopany został podczas badań prowadzonych na zamku w Ogrodzieńcu, w woj. śląskim¹. Także ten okaz datować można na schyłek XIV w. i XV wiek. Wymiary nie są nam dokładnie znane, jednakże szerokość wynosi około 60 mm, jest więc również większa od szerokości egzemplarza z Mościsk.

Podobnie jak w przypadku kiścieni, głowice buław tego typu są licznie spotykane w ruskim materiale archeologicznym z wczesnego średniowiecza, i zaliczane je do typu II głowic buław. W świetle zebranego materiału ruchomego był to najpopularniejszy typ buław w końcowym okresie wczesnego średniowiecza na Rusi, jako że spośród 102 egzemplarzy głowic buław aż 45 sztuk, czyli około 44% stanowią głowice typu II (A. N. Kirpičnikov 1966, s. 48, tabl. 13, s. 55). W świetle zebranego materiału pomocniczego czas stosowania głowic typu II zamyka się w wiekach XII i XIII (tamże, s. 48; tabl. 14, s. 55; tabl. 25: 3). Buławy stanowiły dodatkowe wyposażenie wojów ruskich i służyły przede wszystkim do ogłuszania przeciwnika; ich masa wynosiła średnio około 200-300 gram i mocowano je do trzonka o długości około 50-60 cm (tamże, s. 54).

Analogiczne egzemplarze głowic buław znajdują się w Węgierskim Muzeum Narodowym w Budapeszcie. L. Kovács zaliczył je również do typu II według własnej klasyfikacji, a czas ich używania określił na XII w. i pierwszą połowę wieku XIII, czyli prawie tak samo jak egzemplarze z Rusi (L. Kovács 1971, s. 166, 170, 172, tabl. 1: 2).

Chronologia tego typu głowic obejmuje więc według wyżej wymienionych autorów jedynie okres XII-XIII wieku, co pozostaje w dużej sprzeczności z datowaniem egzemplarzy z Ciechanowa, Mielnicy Dużej i Ogrodzieńca. Mając tak nieliczny materiał, trudno pokusić się o wyjaśnienie takiego stanu rzeczy. Z pewnością można stwierdzić, iż tego typu głowice buław były jeszcze używane w XV wieku. Możliwość są więc dwie: 1 – buława wyprodukowana w XII-XIII wieku przetrwała do wieku XV, kiedy została zdeponowana w ziemi lub 2 – buławy takie produkowano jeszcze w wieku XV (M. Głosek 1966, s. 56).

Topór z okolic miejscowości Obroczyń. Zwierzyńca (pow. zamojski, woj. lubelskie) posiada następujące wymiary (ryc. 2: 1): długość całkowita 18,7 cm, szerokość ostrza 8,1 cm, najmniejsza szerokość szyjki 1,6 cm, długość osady z wąsami 5,2 cm, światło osady ok. 3,4 cm. W górnej części osady znajduje się trójkątne podcięcie, służące być może do klinowania toporzyska a tym samym wzmocnienia jego obsadzenia, choć nie jest wykluczone, że samo toporzysko było po prostu profilowane w przekroju. Możliwe, że wspomniane podcięcie nie było tworzone celowo, a wynikało jedynie z procesu technologicznego, który polegał na zawinięciu osady i sklepaniu jej z szyjką topora (M. Głosek 1997, s. 161). Tak wyglądające topory zaliczone zostały przez A. Nadolskiego,

¹ Zabytek ów znajduje się (stan na styczeń 2000 roku) w częstochowskim Rezerwacie Archeologicznym przy ulicy Łukaszyńskiego 20, na wystawie Późnośredniowieczne militaria z zamków i grodzisk.

do typu V, odmiany „a” (A. Nadolski 1954, s. 45), czyli toporów z brodą, która jest wyznacznikiem całej grupy, z kolei odmiana „a” charakteryzuje się występowaniem zarówno wąsów jak i kapturka. Wszystkie okazy tego typu, a jest ich w pracy A. Nadolskiego około dziesięciu, pochodzą z zespołów datowanych na XI wiek (tamże, s. 159-173, tabl. 17, ryc. 1-3).

Do typu V, ale odmiany „b”, należy topór znaleziony na północ od miejscowości Bliżów, także niedaleko Zwierzyńca (ryc. 2: 4). Wymiary: długość całkowita 17,8 cm, szerokość ostrza 10,5 cm, najmniejsza szerokość szyjki 1,4 cm, długość wąsów 7 cm, otwór osady okrągły o średnicy 4,1 cm x 3,4 cm. Bliźniaczy topór znaleziono w okolicy Lwowa (ryc. 2: 5), niestety egzemplarz ten ma odłamane ostrze przez co jego wymiary są jedynie orientacyjne. Zachowana długość 13,4 cm (prawdopodobna około 14,5 cm), szerokość ostrza około 8 cm, najmniejsza szerokość szyjki 2,2 cm, długość wąsów osady 6,6 cm, średnica otworu osady 3,5 cm. Należą one do toporów o osadzie z kapturkiem bez wąsów. Na ogólną liczbę kilkunastu sztuk toporów typu Vb zawartych w pracy A. Nadolskiego, w większości przypadków zespoły pozwalają datować tę odmianę na XI wiek, spotyka się je także na stanowiskach z XII wieku (tamże, s. 45, 161 n., tabl. 17, ryc. 4-7). Z XI wieku pochodzą między innymi topory typu Vb znalezione na cmentarzysku w Lutomierniku pod Łodzią, reprezentowane aż przez 6 egzemplarzy (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, 1959, s. 52, tabl. 35, ryc. a-f; 36 a). W świetle przeprowadzonych analiz metaloznawczych toporów lutomiernickich, ustalono, iż wskutek prostej technologii produkcji, ich wykonanie leżało w możliwościach przeciętnego kowala (tamże, s. 53). Takiej prostocie wykonania sprzyjał zapewne fakt, iż w większości polskim toporom wczesnośredniowiecznym stawiano niewielki zakres wymagań, a proste opracowanie ich krawędzi tnącej było zapewne spowodowane używaniem ich częściej jako broni rażącej przede wszystkim własnym ciężarem niż ostrzem (A. Nadolski 1954, s. 36, 114, przyp. 8). Nie należy jednak zapominać, że niektóre zabytki z tego okresu wymagały umiejętności specjalistycznych, polegających na stosowaniu stalowych nakładek w części tnącej, którą dodatkowo hartowano.

Kolejne topory należą do typu IV wg A. Nadolskiego. Taki topór (ryc. 2: 2) znaleziony został kilkanaście kilometrów na południe od Tomaszowa Lubelskiego (pow. loco, woj. lubelskie). Wymiary: długość całkowita 22,4 cm, szerokość ostrza 4,7 cm, najmniejsza szerokość szyjki 1,6 cm, długość wąsów osady 5,2 cm, średnica otworu osady 4,1 x 3,5 cm. Typ IV to topory o wąskim ostrzu, które przeważnie mają postać symetryczną lub lekko łukowatą. Osadzie w tym typie towarzyszą wąsy z kapturkiem lub sam kapturek, ewentualnie tylko wąsy, a czasem osada jest po prostu gładka. Obuch jest tu zazwyczaj zaokrąglony (tamże, s. 43 n.). Przedstawiony topór należy do odmiany „e”, charakteryzującej się występowaniem jedynie wąsów i lekko zaznaczoną ostrą brodą oraz stosunkowo długą szyjką. Większość zebranych przez A. Nadolskiego toporów tego typu pochodzi z XI wie-

ku, a jeden egzemplarz z wieku XII-XIII (tamże, s. 45; tabl. 16, ryc. 5).

Podobnie określiliśmy również topór (ryc. 2: 3), pochodzący wg właściciela kolekcji, z południowych okolic Krasnegobrodu (pow. zamojski, woj. lubelskie). Długość całkowita to 20,4 cm, szerokość ostrza 4,8 cm, najmniejsza szerokość szyjki 2,4 cm, długość wąsów osady 5 cm, długość kapturka 7,2 cm. Zabytek ten należy do odmiany „a” typu IV, charakteryzującej się osadą zaopatrzoną w kapturek i wąsy (w tym przypadku dosyć wydatne), w której wszystkie cztery publikowane przez A. Nadolskiego okazy datowane są na podstawie zabytków przynależnych zespołom z cmentarzysk, datowanym na XI wiek (tamże, s. 44, 163-74; tabl. 16, ryc. 1). Topory tej odmiany mają analogie poza granicami Polski na terenie krajów bałtyjskich i północnej Rusi (A. N. Kirpičnikov 1966, tabl. 13, ryc. 2).

Pozostałe trzy egzemplarze pochodzą najprawdopodobniej z czasów późnego średniowiecza. Datowany na ten okres topór (ryc. 2: 8) znaleziono w okolicach miejscowości Cieszanów (pow. lubaczowski, woj. podkarpackie). Długość 22,6 cm, szerokość ostrza 9,6 cm, najmniejsza szerokość szyjki 3,9 cm, a długość osady 6,4 cm, światło osady ma kształt trójkąta o zaokrąglonych bokach i wymiary 2,6 x 4,6 cm. Po jednej stronie żelźca na styku szyjki z osadą znajduje się znak kowalski mający postać dwóch prostokątnych, wklęsłych pól podzielonych wypukłymi liniami na cztery części. W swej monografii późnośredniowiecznej broni obuchowej M. Głosek zalicza takie okazy do typu VIII (M. Głosek 1966, s. 38 n., tabl. 4), których z terenu Polski znanych jest 14 egzemplarzy. Żelźce takich toporów charakteryzują się obecnością wydzielonej osady, w rzucie bocznym prostokątnej lub trapezoidalnej, z wąskim i długim żelźcem, równym lub nieco przekraczającym długość osady oraz słabo ukształtowaną brodą. Tylko dwa zabytki z Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie i jeden z Muzeum Archeologicznego w Krakowie posiadają wybity z jednej strony znak kowalski (tamże, s. 38), tym większa więc wartość zabytku z okolic Cieszanowa. Jednakże w całym materiale późnośredniowiecznych toporów ze znakami kowalskimi nie odnaleźliśmy znaku identycznego z prezentowanym. Topory należące do typu VIII datowane są na czasy od połowy wieku XIII aż do końca wieku XV, a nawet okres nowożytny, przy czym zaznaczyć trzeba, że podobne do nich są także współczesne góralskie ciupagi (tamże, s. 39).

Najmniejszy z toporów (ryc. 2: 6) znaleziono gdzieś na obszarze Puszczy Solskiej. Wymiary są następujące: długość 8,0 cm, szerokość ostrza 3,1 cm, najmniejsza szerokość szyjki 1,2 cm, długość osady 2,4 cm, światło otworu 1,5 x 2,2 cm. Także i ten egzemplarz mieści się w definicji właściwej dla typu VIII wg M. Głoska. Najbliższą chyba analogię dla zabytku z Roztocza stanowi egzemplarz pochodzący z gródka stożkowego w Plemiętach (pow. grudziądzki, woj. kujawsko-pomorskie), który to okaz najbardziej jest zbliżony zarówno samym kształtem jak i wymiarami dla opisywanego toporka (tamże, s. 89, tabl. 14A).

Ostatni z toporów (ryc. 2: 7) znaleziony został w miejscowości Mościska, obw. lwowski, na terytorium Ukrainy. Masywny żeleziec posiada długość 18,2 cm, szerokość ostrza 9,4 cm, najmniejsza szerokość szyjki 4,8 cm, długość obsady 6,6 cm, światło otworu w kształcie trójkąta 3,8 x 5,0 cm. Z dwóch powodów jest on najciekawszym zabytkiem naszego opracowania. Po pierwsze na styku szyjki z obsadą, po jednej stronie żelźca znajduje się prymitywny znak kowalski, wykonany za pomocą przecinaka, mający postać strzałki skierowanej ostrzem ku osadzie. Chociaż identycznego znaku strzałki nie stwierdzono do tej pory na żadnym późnośredniowiecznym toporze w polskich zbiorach, jednak znane są formy podobne. Na toporze pochodzącym z nieznanego miejscowości, przechowywanym w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie (tamże, s. 94, tabl. 16C, 35F) widoczne są dwie takie strzałki, w tym jedna skierowana również ostrzem ku osadzie, z tą różnicą, że znajdują się między nimi wybijane kółka na zakończeniach i szpicu strzałek. Po drugie, rzecz niespotykana w polskim materiale archeologicznym, żelźce w swojej dolnej części posiada odkuty razem z całością guz w kształcie zbliżonym do ściętego ostrosłupa. Brak jakichkolwiek analogi uniemożliwia wyjaśnienie powodów takiej konstrukcji topora. Być może guz służyć miał do wyciągania gwoździ, jednak jego znaczna grubość uniemożliwiałaby zapewne podejście pod gwoździ lub ćwiek. Istnieje domysł, że służył on zawieszaniu, na przykład na haku. Zarówno obec-

ność guza jak i silnie łukowato ukształtowana górna część żelźca powodują, że trudno ten okaz przyporządkować do jakiegoś konkretnego typu, a przez to określić chociażby orientacyjnie jego ramy chronologiczne. Jego wygląd przypomina – z wyjątkiem guza – egzemplarz znaleziony w Mielnicy Dużej i przechowywany w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu (tamże, s. 87 n., tabl. 13D), który podobnie jak okaz z Mościsk posiada lekko łukowato ukształtowaną górną część żelźca, stosunkowo słabo wykształconą brodę i trapezoidalną formę obsady. Powyższe cechy pozwoliły na zaliczenie również topora z Mielnicy do omawianego wcześniej typu VIII. Czy jednak topór z kolekcji lubelskiej można zaliczyć również do tego typu?

Zaprezentowane w niniejszym artykule zabytki niewątpliwie wzbogacają wiedzę o średniowiecznym uzbrojeniu w Polsce. I tak kiścienie należą do tych nielicznych egzemplarzy broni obuchowej, które w polskim materiale archeologicznym spotyka się bardzo rzadko, a jeszcze rzadziej są publikowane (A. Wrzosek 1961, s. 254, tab. 1: 12; J. Gurba, A. Czerepiński 1965, s. 238-241, ryc. 2, 3; J. Gurba 1997, s. 65-67), stąd tym cenniejsza jest informacja o dowodach ich używania na ziemiach polskich. Z kolei przedstawione topory późnośredniowieczne, należą do szczególnie interesujących, głównie ze względu na występujące na nich znaki kowalskie, które spotykane są sporadycznie na żelźcach tego typu z terenu ziem polskich.

LITERATURA

- Głosek M.
1984 *Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w.*, Warszawa.
1996 *Późnośredniowieczna broń obuchowa w polskich zbiorach*, Warszawa-Łódź.
1997 *Militaria znalezione w fosie na Placu Dominikańskim we Wrocławiu*, St. Arch. t. 29, s. 151-167.
- Guerquin B.
1974 *Zamki w Polsce*, Warszawa.
- Gurba J.
1997 *Dwa zabytki brązowe z Czermna-Czerwienia*, [w:] *Archeologia i starożytnicy*, Łódź, s. 65-70.
- Gurba J., Czerepiński A.
1965 *Ciekawy staroruski zabytek z Czerwienia*, ZOW, R. 31, s. 238-241.
- Kajzer L., Rychter M.
1997 *Zespół średniowiecznych militariów z Nowego Korczyna*, KHKM, R. 45, s. 145-160.
- Kirpičnikov A. N.
1966 *Drevnerusskoe orużje*, vyp. 2, „Archeologija SSSR. Svod Archeologičeskich Istočnikov”, vyp. EI-36.
- Kovács L.
1971 *A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI-XIV. Századi csillag alakú buzogányai*, „Folia Archaeologica”, t. 22, s. 165-180.
- Maławiecki R.
1989 *Dwa miecze z Ciechanowa*, „Zapiski Ciechanowskie”, t. 7, s. 130-140.
- Nadolski A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, AAUL, nr 3.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.
1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, AAUL, nr 7.
- Szymański J.
1993 *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa.
- Wrzosek A.
1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego*, pow. Gniezno, „Fontes Archeologici Posenienses”, t. 13, s. 42-280.

OLGIERD ŁAWRYNOWICZ, PIOTR STRZYŻ

NEW HEADED WEAPON ARTEFACTS FROM THE AREA OF ROZTOCZE

The items of headed weapons described in the article, that is, flails, a head of a mace, and battle axes constitute part of a collection of Adam Kita from Lublin.

The flail from Szarajówka near Łukowa (Fig. 1) is made of wrought iron. On one of the sides there is a clear sign in the form of engraved lines which marks the producer or an ornament made to order. Potential analogies for this item are unknown to us. We may most certainly talk about a military use of the flail, which constituted one whole together with a leather strap and constituted a fierce weapon. The other flail, which came from the area near Gródek on the river Huczwa (Fig. 2), was smaller and rounded, and made of bronze. It is hollow inside, therefore its weight and durability are negligible. Both sides of the flail are ornamented with shallow engravings in the shape of oval areas filled with triangles and volutes. There are numerous analogies for this artefact at the territory of Russia, where they are defined as a type with the so called black ornament, and where they were produced in the first half of the 13th century. These were not fighting weapons, but crafted items of jewellery indicating the wealth of the owner.

The iron head of a mace comes from Mościska (Fig. 3). It was in the form of a cube with four pyramidal bumps. In the light of the known material from the territory of Poland and the neighbouring areas, the time of the utilisation of such heads can be determined as falling between the 12th and 15th centuries.

Among the early medieval battle axes, one, coming from the area of Obroc near Zwierzyniec (Fig. 4) was assigned to type V

of variety „a” according to A. Nadolski. To the same type, though variety „b”, belong two battle axes of which one was found in the vicinity of Bliżów near Zwierzyniec (Fig. 7) and the other near Lvov (Fig. 8). Two further items belong to type IV according to A. Nadolski. Such a battle axe was found near Tomaszów Lubelski (Fig. 5) and it corresponds to variety „e”, while a battle axe found near Krasnobród (Fig. 4) belongs to variety „a”. All the above mentioned battle axes can be dated mainly to the 11th century.

The remaining three battle axes most probably come from the time of late Middle Ages. The item from Cieszanów (Fig. 11) bears a smith's mark in the form of two quadrangular, concave areas divided into four parts by convex lines. It is assigned to type VIII according to M. Głosek, and dated to the period of time between the middle of the 13th and the end of the 15th centuries, and even to the modern times. Similar chronology and typology could be proposed for the smallest battle axe, found in the area of Puszcza Solska (Fig. 9). The last of the battle axes, found in Mościska (Fig. 10) contains a smith's mark at the juncture between the neck and the mounting, which was made by means of a chisel and had a form of an arrow directed towards the mounting. Its cutting edge has a forged incision in the shape of a pyramid. The absence of analogies makes it impossible to account for such construction of the axe. On the basis of the shape of the cutting edge we have also assigned it to type VIII.